

незаконними действиями органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда от 2 марта 1982 г. // БНА. – 1984. – № 3. – Ст. 3.

12. Стависский П. Р. Проблемы возмещения ущерба, причиненного гражданам государственными и общественными организациями / П. Р. Стависский, А. С. Васильев, Г. Е. Петухов // Советское государство и право. – 1988. – № 8. – С. 21–24.

13. Багаутдинов Ф. Н. Обеспечение имущественных прав личности при расследовании преступлений / Ф. Н. Багаутдинов. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 280 с.

14. Про Державний бюджет України на 2000 рік : закон України від 17 лют. 2000 р. № 1458-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 14–16. – Ст. 121.

15. Про Державний бюджет України на 2001 рік : закон України від 7 груд. 2000 р. № 2120-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 2–3. – Ст. 10.

16. Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 2001 р. № 12-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1863.

17. Безлепкин Б. Т. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Б. Т. Безлепкин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Велби, 2003. – 776 с.

18. Уголовно-процессуальный кодекс Франции 1958 года : по состоянию на 1 янв. 1966 г. – М. : Прогресс, 1967. – 142 с.

19. Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду : закон України від 1 груд. 1994 р. № 267/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1. – Ст. 5.

20. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : закон України від 16 листоп. 1992 р. № 2782-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 1. – Ст. 1.

Надійшла до редколегії 19.07.2010

УДК 351.74 (477)

Ю. О. ЗАГУМЕННА,

*викладач кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено поняття «правоохоронні органи», «правоохоронні функції», «правоохоронна діяльність». На основі аналізу чинного законодавства України та науково-теоретичних досліджень визначено основні ознаки та функції правоохоронного органу, а також місце й роль органів внутрішніх справ у системі правоохоронних органів. Визначені пріоритетні напрямки реформування системи правоохоронних органів України.

ЗАГУМЕННАЯ Ю. А. ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНЫ: ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ, ФУНКЦИИ, ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Исследованы понятия «правоохранительные органы», «правоохранительные функции», «правоохранительная деятельность». На основе анализа действующего законодательства Украины и научно-теоретических исследований определены основные признаки и функции правоохранительного органа, а также место и роль органов внутренних дел в системе правоохранительных органов. Определены приоритетные направления реформирования системы правоохранительных органов Украины.

ZAGUMENNA Y. LAW ENFORCEMENT AGENCIES: NOTION, FEATURES, FUNCTIONS, PECULIARITIES OF ACTIVITY

The notions «law enforcement agencies», «law enforcement functions», «law enforcement activity» are researched. Basic features and functions of law enforcement agencies and also the place and role of police in law enforcement agencies' system are determined on the basis of analysis of current legislation of Ukraine and scientific and theoretical researches. Priority directions of reforming law enforcement agencies' system of Ukraine are determined.

Останнім часом у нашій державі дедалі гостріше постає питання про реформування правоохоронних органів, без вирішення якого неможлива ефективна діяльність даних державних інституцій. Демократизація суспільних

відносин, конституційна реформа, активізація процесів євроінтеграції, удосконалення законодавства в напрямку посилення захищеності прав та свобод громадянина обумовлюють необхідність чіткого визначення теоретичної

сутності правового статусу правоохоронних органів, який визначає роль та місце останніх у побудові правової соціальної держави. Однак незважаючи на дослідження особливостей діяльності правоохоронної системи України та їх правового статусу в роботах сучасних науковців, дане питання не можна віднести до вирішених на теоретично-методологічному рівні. Недостатність науково-методологічного підґрунтя певною мірою гальмує процеси розбудови правоохоронної системи, наслідками чого є недостатня ефективність окремих її ланок. Це обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Актуальність зазначеної тематики привертала та продовжує привертати увагу науковців. Проблеми діяльності правоохоронних органів досліджувалися у роботах С. С. Алексеєва, Т. Г. Андрусика, О. М. Бандурки, М. М. Белоусова, І. Ю. Богдановської, В. П. Бож'єва, В. В. Бойцовой, І. Ф. Бутка, Т. В. Варфоломєєвої, М. О. Ковальова, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, В. О. Котюка, Б. С. Крилова, І. М. Кузнецова, І. Ф. Кузьміна, Р. З. Лівшиця, В. Г. Лукашевича, М. І. Мельника, Г. С. Меркурова, В. Т. Окіпнюка, В. Ф. Опришка, В. І. Осадчого, В. П. Рябцева, І. С. Самощенко, А. О. Селіванова, О. Ф. Скакун, О. Д. Тихомирова, Ю. О. Тихомирова, М. І. Хавронюка, М. В. Цвіка та деяких інших авторів.

На сьогодні питання про розуміння понять «правоохоронні органи», «правоохоронні функції», «правоохоронна діяльність» є одними із найбільш дискусійних. Так, до теперішнього часу проблемою залишається визначення критерію, за яким той чи інший державний орган можна віднести до правоохоронного, ознак та функцій правоохоронного органу, а також місця і ролі органів внутрішніх справ в системах правоохоронних органів.

В Україні вже тривалий час існує потреба реформування всіх сторін життєдіяльності суспільства і держави, як одна із основних умов побудови громадянського суспільства. Одним із головних завдань такого реформування має бути удосконалення системи правоохоронних органів, у тому числі органів внутрішніх справ.

Отже, **актуальність** визначення поняття, функцій та особливостей діяльності правоохоронних органів полягає в тому, що вони в сучасних умовах постійно перебувають в процесі реформування, який затягнувся в часі та є не ефективним. Це безпосередньо стосується організаційно-функціональної побудови системи правоохоронних органів України. Пріоритетним напрямком реформування сис-

теми правоохоронних органів України має бути приведення її у відповідність до основних тенденцій, які узагальнюють досвід організації та функціонування систем правоохоронних органів зарубіжних країн, а також, у відповідність до міжнародно-правових стандартів здійснення правоохоронної діяльності.

Одне з центральних місць у різноманітній та багатоплановій діяльності держави посідає виконання завдань із захисту прав і свобод людини, охорони прав та законних інтересів державних і недержавних організацій, боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями. Така функція держави, на думку деяких фахівців, зокрема Р. З. Лівшиця, належить до однієї з головних у цивілізованому суспільстві. Цей різновид державної діяльності в юридичному аспекті отримав назву «правоохоронна діяльність», а установи, що її здійснюють, – «правоохоронні органи» [14].

Кожній державі притаманна реалізація певних державних функцій. Кожна конкретна функція держави поєднує в собі зміст, форми та методи здійснення впливу відповідною гілкою державної влади (законодавчою, виконавчою, судовою), застосування якого пов'язано з особливостями конкретного об'єкту державного впливу.

За сферами діяльності держави її основні функції поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішні функції здійснюються в межах держави. Зовнішні функції держави забезпечують здійснення її зовнішньої політики.

Правоохоронні органи виконують ті внутрішні функції держави, які мають завданням протидію загрозам правам і свободам людини, власності, правопорядку.

Так, В. П. Бож'єв вважає, що правоохоронні органи утворюють певним чином відособлену за ознакою професійної діяльності самостійну групу органів держави, які мають свої чітко визначені завдання. Тобто критерієм виділення правоохоронних органів із загальної маси органів держави в цьому випадку є коло завдань, яке й визначає сукупність державних органів, покликаних ці завдання виконувати [13].

Такі вчені, як К. Ф. Гуценко та М. А. Ковальов, виділяють правоохоронні органи виходячи з основних функцій правоохоронної діяльності, тобто для виконання функцій правоохоронної діяльності існують конкретні органи, які відповідно й називаються правоохоронними [11]. О. М. Бандурка вважає, що правоохоронними органами прийнято називати та державні установи й організації, які функціонують у суспільстві й основним завданням

діяльності яких є забезпечення законності, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями [12].

В. І. Осадчий вважає, що правоохоронна функція – це гарантування функціонування суспільних відносин, врегульованих правом [16].

Р. Тевлін розглядає поняття «правоохоронні органи» у широкому та вузькому розумінні. Правоохоронні органи у вузькому розумінні він визначає як державні органи, які спеціально створені для боротьби зі злочинністю і яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи примусу і перевиховання щодо правопорушників. Систему їх становлять органи юстиції, суду, прокуратури, внутрішніх справ, безпеки. У широкому розумінні, на думку Р. Тевліна, правоохоронні органи – це всі інші державні органи, які наділені певними повноваженнями в галузі контролю за додержанням законності і правопорядку. До них належать спеціальні державні інспекції, контролюючі органи тощо. При цьому автор зазначає, що громадські організації, які беруть участь у правоохоронній діяльності, не входять до системи правоохоронних органів [18, с. 53].

М. І. Мельник та М. І. Хавронюк правоохоронними органами вважають лише ті державні органи, які, діючи в межах кримінально-процесуальної чи адміністративної процедури, ведуть боротьбу зі злочинністю та правопорушеннями, що тягнуть юридичну відповідальність винятково у сфері публічного права. До таких вони відносять: суди, органи прокуратури, міліції, податкової міліції, служби безпеки України, Управління державної охорони, прикордонних військ, Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, дізнання державної митної служби, дізнання державного пожежного нагляду, Державного департаменту з питань виконання покарань [15, с. 31–32].

На думку Т. О. Пікулі, до правоохоронних належать органи, які поряд із другорядними (допоміжними) виконують або кілька головних правоохоронних функцій, які є визначальними в їх діяльності (профілактичну, захисну, ресоціалізаційну, оперативно-розшукову функції, функції розслідування злочинів, судового розгляду справ, розгляду справ про адміністративні правопорушення, розгляду справ про фінансові та адміністративно-господарські правопорушення, виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання і досудового слідства та прокурорів). До правоохоронних органів у широкому розумінні, на думку автора, належать суд, про-

куратура і правоохоронні органи по боротьбі зі злочинністю, у вузькому – тільки правоохоронні органи по боротьбі зі злочинністю (органи міліції, податкової міліції, Служби безпеки України, Управління державної охорони, Державної прикордонної служби, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, державної митної служби, Державного департаменту України з питань виконання покарань) [17, с. 79].

Така багатоманітність думок пов'язана з тим, що в чинному українському законодавстві правоохоронні органи згадуються досить часто, проте загальне поняття правоохоронних органів досі відсутнє. Аналіз чинного законодавства свідчить, що в питаннях правової регламентації діяльності правоохоронних органів існує чимало прогалин, неточностей, суперечностей, які породжують багато проблем теоретичного і практичного характеру. Однією з таких проблем є проблема визначення поняття «правоохоронні органи». У Конституції України цей термін вживається лише раз, тільки в ч. 3 ст. 17 [1]. Проблемою є й відсутність законодавчого визначення ознак, за якими той чи інший орган можна віднести до правоохоронних.

Законодавець нечітко, суперечливо і непослідовно визначає поняття «правоохоронний орган» у різних законах України, які так чи інакше стосуються діяльності правоохоронних органів. Така ситуація негативно впливає на діяльність цих органів, оскільки безпосереднім чином стосується правового регулювання компетенції таких органів, правового й соціального статусу їх працівників тощо.

Правоохоронна діяльність виходить за межі діяльності лише правоохоронних органів. Окремі її функції виконують законодавча та виконавча гілки влади, президентські органи, інститути громадянського суспільства тощо. Тому суб'єктами правоохоронної діяльності є: держава через свої законодавчий, виконавчі, судові, президентські органи, прокуратуру; деякі громадські організації та об'єднання; окремі громадяни, яким державою делеговано певні повноваження з урахуванням відповідного розподілу поміж них компетенцій, форм і засобів здійснення.

Нормативна невизначеність цього поняття часто може призводити до колізій і непорозумінь при застосуванні тих чи інших положень закону. Наприклад, зовсім незрозуміло зі ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», з якими ж насправді органами мають взаємодіяти підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність» [3], зі ст. 7

Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» – запити яких саме органів мають виконувати банки, а також кредитні, митні, фінансові та інші установи, підприємства, організації [4], зі ст. 19 Закону України «Про громадянство України» – внаслідок вступу у які саме органи іноземної держави втрачається громадянство України [2]. Таких прикладів можна навести багато.

Питання про визначення поняття «правоохоронні органи» є дискусійним у теорії права. Наведені вище законодавчі положення не дають достатніх підстав для того, щоб дати чітке визначення поняття «правоохоронні органи». Вони дозволяють лише визначити приблизний перелік таких органів та й то досить умовно, оскільки різними законами та іншими нормативно-правовими актами по-різному визначається статус одних і тих самих державних органів.

Вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від вирішення питання про те, які саме функції державних органів слід визнавати правоохоронними. Традиційно до правоохоронних органів відносили органи прокуратури й міліції. Що стосується інших державних органів, то питання про належність їх до правоохоронних органів і зараз вирішується неоднозначно. Це стосується й такого органу державної влади як суд, хоча жодних сумнівів щодо віднесення суду до правоохоронних органів не повинно виникати. Як слушно зазначає В. І. Осадчий, «суд... є правоохоронним органом. Належність же його до самостійної “гілки” влади зовсім інше питання» [16]. Тому словосполучення «органи державної влади, в тому числі правоохоронні, контрольно-ревізійні та суди», що зустрічається у ст. 34 Закону України «Про державну таємницю», видається не зовсім коректним з правової точки зору [7].

Що ж стосується віднесення до правоохоронних органів юстиції, то тут наявна певна тавтологія. Адже під юстицією (від лат. *justitia* – справедливість, законність) завжди розуміли, по-перше, правосуддя і, по-друге, систему судових установ або власне суд. Зрозуміло, що органи державної виконавчої служби, судової експертизи, нотаріату й адвокатури, які діють під егідою Міністерства юстиції України, як і саме це Міністерство, не мають повноважень щодо виконання правоохоронних функцій. Тому навряд чи їх можна віднести до правоохоронних органів. Крім того, із законодавства України прямо впли-

ває, що правоохоронними органами є лише державні органи (скажімо, в п. «б» ст. 3 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» застосовується таке словосполучення, як «правоохоронні та інші державні органи» [6]). Проте, з іншого боку, діяльність Міністерства юстиції України й адвокатури безпосередньо пов'язана з діяльністю правоохоронних органів. Неоднозначне розуміння вказаної правової категорії обумовлене головним чином відсутністю чіткого визначення поняття «правоохоронні органи» у законодавстві України. Як свідчить його аналіз, законодавець надто нечітко, суперечливо й непослідовно визначав це поняття в різних законах України, які так чи інакше стосуються діяльності правоохоронних органів. Така ситуація не тільки свідчить про відсутність єдиного підходу в розумінні того, які органи є правоохоронними, не просто ускладнює вирішення теоретичних проблем у цій сфері, але й здійснює негативний вплив на діяльність цих органів, оскільки безпосереднім чином впливає на правове регулювання компетенції таких органів, правового і соціального статусу їх працівників тощо.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що у відповідних статусних законах України прямо названі правоохоронними лише три державних органи. Це Служба безпеки України (ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» [5]), Управління державної охорони України (ст. 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб») і Військова служба правопорядку (ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України [9]). Хоча вже зі ст. 17 Закону України «Про Службу безпеки України» випливає, що Управління державної охорони, як і митні органи, нібито не є правоохоронними органами (у цій статті вказано, що Служба безпеки України взаємодіє з Управлінням охорони вищих посадових осіб України, правоохоронними та митними органами України) [5].

Що стосується інших органів, у тому числі органів міліції і прокуратури, то вони в законах, які визначають їх статус, прямо не називаються правоохоронними. Такий висновок випливає і зі змісту норм, які містяться в інших законах України.

Так, зі ст. 14 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» випливає, що правоохоронними органами є прокуратура, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, а також податкові інспекції і слідчі. Саме за дорученням цих

(правоохоронних) органів контрольно-ревізійна служба зобов'язана проводити ревізії та перевірки. Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України прямо визнаються правоохоронними органами і у ст. 20 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [10].

У ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» до правоохоронних органів прямо віднесені органи дізнання [3]. Проте правильність такого підходу викликає зауваження, адже згідно зі ст. 101 Кримінально-процесуального кодексу України органами дізнання є не тільки міліція, податкова міліція, органи безпеки, митні органи, начальники виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів, органи державного пожежного нагляду, органи прикордонної охорони, а й начальники лікувально-трудових профілакторіїв і виховно-трудових профілакторіїв, командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ, капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні тощо. Зрозуміло, що військово-медичні чи військово-навчальні заклади та установи, екіпажі морських суден навряд чи мають хоч щось спільне з органами охорони правопорядку.

Зі ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» випливає, що правоохоронними органами є підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Тобто ними є підрозділи: а) органів внутрішніх справ – кримінальна та спеціальна міліція, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, оперативно-розшукові підрозділи ДАІ; б) органів служби безпеки – розвідка, контррозвідка, військова контррозвідка, підрозділи захисту національної державності, боротьби з корупцією та організованою злочинною діяльністю, оперативнотехнічні підрозділи та підрозділи оперативного документування; в) прикордонних військ з оперативно-розшукової роботи; г) оперативного забезпечення охорони Управління державної охорони; д) оперативні підрозділи податкової міліції; е) оперативні підрозділи органів та установ Державного департаменту України з питань виконання покарань; е) оперативні, оперативнотехнічні і підрозділи власної безпеки розвідувального органу Міністерства оборони України [3].

Відповідно до назви і змісту ст. 17 чинного Митного кодексу України митні органи є правоохоронними [8].

Дещо інший підхід щодо визначення правоохоронних органів застосовано у Законі України «Про державний захист працівників

суду та правоохоронних органів». В абзаці першому ч. 1 ст. 2 цього Закону прямо зазначено, що правоохоронні органи – це органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи й установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [6].

Наведені вище законодавчі положення не дають достатніх підстав для того, щоб дати чітке визначення поняття «правоохоронні органи». Вони дозволяють лише умовно визначити приблизний перелік таких органів, оскільки різними законами та іншими нормативно-правовими актами по-різному визначається статус одних і тих самих державних органів.

Вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від вирішення питання про те, які саме функції державних органів слід визнавати правоохоронними.

Аналіз законодавства України та теоретично-методологічних джерел дозволяє виділити такі ознаки правоохоронного органу: 1. Правоохоронний орган уповноважується законом для здійснення правоохоронної діяльності. Як правило, це спеціальний закон, присвячений завданням організації та діяльності цього органу. 2. Правоохоронний орган здійснює свою діяльність із додержанням встановлених законом правил та процедур. Порушення цих правил працівниками правоохоронних органів тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, матеріальну або кримінальну відповідальність. 3. Правоохоронні органи у своїй діяльності мають право застосовувати заходи державного примусу до осіб, які вчинили правопорушення. Названі заходи відрізняються один від одного залежно від компетенції органу та тяжкості вчиненого правопорушення. 4. Законні та обґрунтовані рішення, прийняті державними органами, обов'язкові для виконання посадовими особами та громадянами. Невиконання названих рішень становить самостійне правопорушення, що тягне за собою додаткову відповідальність.

Зазначене дає можливість запропонувати таке поняття правоохоронних органів: правоохоронні органи – це спеціально уповноважені державні органи, які забезпечують додержання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із додержанням встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції.

На відміну від інших систем державних

органів, система правоохоронних органів не має традиційної організаційної побудови, як, наприклад, система органів виконавчої влади, а являє собою цілісну сукупність, системоутворюючим чинником якої є не структурний (організаційний), а функціональний критерій – безпосередньо правоохоронна діяльність, що визначено їх спільним функціональним призначенням, яке полягає, головним чином, в охороні й захисті права. Тому можна зробити висновок, що системоутворюючим чинником системи правоохоронних органів є правоохоронна діяльність, для здійснення якої держава і створює правоохоронні органи.

До правоохоронних органів належать такі державні органи, виконання якими однієї чи кількох головних правоохоронних функцій є визначальним у їх діяльності, які у зв'язку з цим потребують специфічного матеріально-технічного та іншого забезпечення, до працівників яких законодавством пред'являються

спеціальні вимоги і працівники яких з метою ефективного виконання своїх обов'язків згідно із законодавством наділяються різноманітними специфічними правами, мають відповідні пільги та зовнішні ознаки приналежності до правоохоронних органів, підлягають підвищеному правовому захисту.

Розпочатий в Україні на конституційних засадах процес державотворення потребує чіткого визначення в ньому місця та ролі правоохоронних органів. Однак вирішення цієї проблеми пов'язано з певними труднощами, зумовленими, в першу чергу, відсутністю законодавчого визначення поняття правоохоронного органу та ознак, за яких той чи інший новостворений підрозділ міг би належати до цієї категорії. З огляду на це необхідно на законодавчому рівні чітко визначити систему правоохоронних органів України виходячи зі змісту правоохоронної діяльності й головних ознак правоохоронних органів.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про громадянство : закон України від 8 жовт. 1991 р. № 1636-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 50. – Ст. 701.
3. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
4. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : закон України від 15 лют. 1995 р. № 62/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 62.
5. Про Службу безпеки України : закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
7. Про державну таємницю : закон України від 21 січ. 1994 р. № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
8. Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38–39. – Ст. 288.
9. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : закон України від 7 берез. 2002 р. № 3099-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – Ст. 225.
10. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII . – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
11. Гуценко К. Ф. Правоохранительные органы : учеб. [для студ. юрид. вузов и ф-тов] / К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев. – М. : Зерцало, 1999. – 416 с.
12. Судебные и правоохранительные органы Украины : учебник / [под ред. А. М. Бандурки]. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1999. – 350 с.
13. Правоохранительные органы Российской Федерации : учеб. для высш. юрид. учеб. заведений и юрид. ф-тов / [В. Н. Аргунов, В. К. Бобров, В. П. Божьева и др. ; под ред. В. П. Божьева ; рец. В. Б. Алексеев]. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Спарк, 2000. – 415 с.
14. Лившиц Р. З. Современная теория права: Краткий очерк / Р. З. Лившиц ; отв. ред. Н. С. Малеин. – М. : Ин-т гос. и права, 1992. – 93 с.
15. Мельник М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : навч. посіб. / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2002. – 576 с.
16. Осадчий В. І. Правоохоронні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту/ В. І. Осадчий // Право України. – 1997. – № 11. – С. 72–75.
17. Пікуля Т. О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т. О. Пікуля. – К., 2004. – 20 с.
18. Тевлін Р. Про поняття «правоохоронні органи» у широкому та вузькому розумінні / Р. Тевлін // Радянське право. – 1985. – № 7. – С. 51–54.

Надійшла до редколегії 27.08.2010